LUND UNIVERSITY

Taggtråden under Kastrup

Öresund i slagfältet mellan dansk, svensk och europeisk tid

Strömvik, Maria

Published in:
Det gränslösa samtalet

2018

Document Version:
Manuskriptversion med förlagets layout och korrekturanmärkningar, oftast ej publikt tillgängligt

Link to publication

Citation for published version (APA):
Strömvik, M. (2018). Taggtråden under Kastrup: Öresund i slagfältet mellan dansk, svensk och europeisk tid. I B. Badersten, J. Gustavsson, & M. Strömvik (Red.), *Det gränslösa samtalet: Vänbok till Magnus Jerneck* (s. 79-94). Statsvetenskaplig tidskrift.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 06. Sep. 2026

DET GRÄNSLÖSA SAMTALET

VÄNBOK TILL MAGNUS JERNECK

RED.
BJÖRN BADERSTEN
JAKOB GUSTAVSSON
MARIA STRÖMVIK

Utgivare
Statsvetenskaplig tidskrift
Box 52
221 00 Lund

© Respektive författare 2018

Boken ges ut med hjälp av bidrag från Fahlbeckska stiftelsen.
Grafisk formgivning: Joshua Alvarez
Omslag: Maria Strömvik
Tryck: Media-Tryck, Lund 2018

ISBN 978-91-639-7499-1

Taggtråden under Kastrup
Öresund i slagfältet mellan dansk, svensk och europeisk tid

Maria Strömvik

> Building walls and borders is not the European way of dealing with the issues.[1]

En januaridag år 2016 stod den plötsligt bara där: en gräns, en fysisk nationsgräns mellan Sverige och Danmark, mitt under Kastrups flygplats. Det var nog ingen riktig taggtråd på det hastigt uppmonterade och lite rangliga metallstängslet mellan de två tågspåren, men intrycksmässigt kändes det så när man med resväskan i hand kom ner via rulltrappan från flygterminalen. Förmodligen kändes det ännu mer som en taggtråd för de 35 000 Öresundspendlare som dagligen passerade Kastrup med tåg och som nu blev tvungna att mangrant gå av tåget och passera en passkontroll innan de fick gå på tåget igen och kunde fortsätta till jobb, skolor, universitet, dagishämtningar, fritidsaktiviteter och hemmets lugna vrå. Mest av allt kändes det nog som en taggtråd för alla de personer som flytt krig och förödelse och som försökte hitta en fristad där de kunde känna sig säkra.

På perrongen möttes alla dessa disparata resenärer av hastigt inhyrda ID-kontrollanter från ett bemanningsföretag. De nya rekryterna försökte dölja sin nybörjarstatus och osäkerhet genom att se bestämda och barska ut när de slussade personer genom de smala öppningarna i kravallstängslen. Den arkitektoniskt rena, luftiga och öppna tågstationen, som helt saknade struktur för en landsgräns, såg nu ut som ett kaotiskt insläppsområde på en rockkonsert. Och alla vi hundratusentals personer i Sydsverige som kommit att betrakta Kastrup som vår hemmaflygplats var helt plötsligt inte alls lika hemma längre när vi landade här. Med ett snabbt penndrag i Stockholm, drygt 600 kilometer norr om Malmö, hade Öresundsregionen åter igen blivit indelad i en dansk

1 Frederica Mogherini, EU:s höga representant i utrikespolitiska frågor och Europeiska kommissionens vice ordförande, citerad i *Malta Today,* 8 februari 2017.

och en svensk del. När vi nu landade på Kastrup var vi i Danmark. Sverige låg på andra sidan taggtråden.

* * *

Öresundsregionen har genom tiderna verkligen fått sin beskärda del av erfarenheter av vad det innebär att vara en gränsregion. Den återinförda fysiska gränsen år 2016, som för säkerhets skull faktiskt var två gränser (även under det nyligen invigda och arkitektoniskt utsvävade köpcentret Emporia på Hyllie monterades stängsel upp mellan perrongerna), var historiskt sett inget nytt. Om vi backar riktigt långt tillbaka i historien var det inte ens ett speciellt dramatiskt tilltag av den svenska regeringen. Men, i efterkrigshistoriens ljus och i ett internationellt perspektiv, var det kanske ändå ett av de mest provocerande politiska besluten i Sverige på flera hundra år.

Det följande är en personlig betraktelse över beslutet, såsom det framstår när det ställs i relation dels till Öresund som gränsregion, dels till gränsen på ett mer abstrakt plan, som internationell institution och tillika bastion och utpost för det som vi kanske löst kan kalla den westfaliska idén om den suveräna staten. Betraktelsen börjar med en rejäl dos elände som gränsen (i båda bemärkelser) historiskt har medfört. Många av exemplen handlar om när Skåne blev svenskt under andra halvan av 1600-talet, men som vi ska se kan vi både backa längre tillbaka i tiden och närmare nutid för att sätta in beslutet om gränskontroller i ett bredare perspektiv.

GRÄNSEN SOM SLAGFÄLT

Öresund som vattenväg och passage mellan Östersjön och Atlanten var skådeplats för och orsak till en rad av krig och konflikter långt innan sundet utgjorde en tydlig nationsgräns. I de gamla isländska sagorna kan man läsa om dramatiska sjöslag i sundet redan under 900-talet. I Njáls saga beskrivs hur islänningen Hrútur åker till Norge för att hämta ett arv, men Sote (som förvaltat arvet) stjäl det och beger sig söderut via Öresund. Hrútur ger sig ut på jakt efter Sote med fyra långskepp. Det går bra tills han ska segla genom Öresund. Där ligger dock vikingen Atli – som förklarats fredlös av både den svenske och danske kungen – och lurpassar med sina skepp. Ett sjöslag bryter ut och Atli blir till slut dödad med sitt eget svärd. Även om Hrútur i slutändan går segrande ur striden och kan fortsätta sin jakt, med ytterligare två beslagtagna skepp som tillskott sin lilla flotta, tvingas han inse att han nu tappat sikte på Sote och sitt arv.

Vi har bara en sketchartad bild av händelserna i Öresund under vikingatiden och de följande århundradena, men vi vet i alla fall att sedan Gustav Vasas

tid låg Sverige och Danmark i mer eller mindre ständig konflikt med varandra. Mellan åren 1523 och 1720 utspelades sju öppna krig om gränser och sjövägar mellan de båda länderna. Krigen visade också att det oftast var omvärlden som hade en avgörande betydelse för skeendena i Öresundsregionen (Wiséhn 2001; Larsson 2007). Flera av Europas stora sjömakter, som Nederländerna, Frankrike och England, hade på olika sätt intressen i regionen. Omvärlden var subjektet. Öresundsregionen – med vissa undantag för Köpenhamn som huvudstad – var objektet.

Gränsen, och därmed vardagen, förändrades till följd av krig och andra beslut som många gånger fattades mycket långt bort från öresundsborna själva. Ett av de värsta slagen utspelades i Lund, där ett monument nu påminner de förbipasserande om ett av de blodigaste krigen någonsin på nordisk mark. På ena sidan av minnesmärket kan man läsa att *1676 den 4 december stridde och blödde här folk af samma stam*. På andra sidan understryks budskapet: De vars ben och blod blandades var *aff een slecht* och *aff een troe*. Det skånska kriget år 1675–1679 var inget religionskrig och inget etniskt krig. Det utspelade sig mellan två regionala stormakter och ärkerivaler som ville utvidga sina gränser.

Det var också den gradvisa framväxten av allt tydligare nationsgränser i Europa som starkt bidrog till de återkommande krigen. I en välkänd analys konstaterade den österrikiske greven Richard Coudenhove-Kalergi i början av 1930-talet att Europas historia var en tusenårig historia av rivalitet. Det område som geografiskt kallas Europa, skrev han i sin bok Pan-Europa, *"includes nations and states installed in chaos, in a barrel of gunpowder of international conflicts, in a field of future conflicts".* När andra världskriget bröt ut föreföll analysen helt riktig. Gränserna blev än en gång slagfält.

GRÄNSEN SOM INKOMSTKÄLLA OCH UTGIFT

Starkt förknippad med idén om och konstruktionen av den suveräna staten – och ibland starkt relaterad till gränsers risk att utvecklas till slagfält – är också statens exklusiva rätt att beskatta individer och verksamheter. I denna rättighet ligger även möjligheten att påföra tullar och avgifter på varor och tjänster som passerar gränsen. Även i detta avseende har Öresundsregionen fått erfara hur maktcentra som ofta legat långt bort har haft en direkt inverkan på livet i regionen.

Ett av många exempel var Öresundstullen, som från och med slutet av 1420-talet togs ut i Öresund. Det är mycket möjligt att tullar i olika former hade tagits ut betydligt tidigare, men det var Erik av Pommern som lät bygga ett

tullkontor och en mindre fästning i syfte att ta upp tullavgifter för sjöfarten i Öresund. Under de följande århundradena blev de ursprungliga tullavgifterna både fler, högre och mer komplexa. Det tillkom under vissa perioder t.ex. fyravgifter, lasttullar, en salttaxa, hamnavgifter och bropengar till Helsingør bro (Hvidegaard 2005).

Tullarna blev ett trätoämne och en återkommande krigsorsak inte bara mellan Danmark och Sverige, utan även en fråga som på olika sätt drog in t.ex. Nederländerna och Spanien i kampen om maktbalans runt Öresund (Harrison 2014; Hvidegaard 2005; Ekblad 2015). Under vissa perioder, när maktbalansen mellan Danmark och Sverige var förhållandevis jämn, var det till och med Nederländerna som – genom olika allianser – tippade balansen och avgjorde krigen. En dåtida bedömning runt år 1645 verkar till och med ha varit att ”nyckeln till Öresund låg på Amsterdams börs” (Harrison 2014; Larsson 2007).

GRÄNSEN SOM AVDELARE MELLAN LOJALITETER

I takt med att nationalstaten åtminstone i västvärlden växt sig allt starkare som idé, har också nationsgränser i allt högre grad kommit att förknippas med markörer och avdelare för lojaliteter och identiteter. När nationsgränser flyttats i kölvatten efter krig och konflikter har därför människor också helt plötsligt hamnat på andra sidan av en identitetsgräns. Den nya stat de hamnar i kräver lojalitet till ett nytt centrum. Som exempel kan vi åter igen blicka tillbaka till vad som hände efter att Sverige hade erövrat regionen från Danmark år 1658.

Att försvenska Skåne gick enligt många förvånansvärt fort, men det skedde inte helt utan civil olydnad (Jerneck 2007, s. 232). Försvenskningen innefattade till exempel nya språkkrav från den svenske kungen. Bland annat skulle både gudstjänster och böcker, inklusive biblar och katekeser, som tidigare använts på danska byta språk till svenska i kyrkor och skolor (Alenäs 2004; Lunds universitetsbibliotek 2008). Kyrkans prostar var dock själva motsträviga mot språkbytet och förefaller under lång tid ha smyganvänt sina gamla danska böcker istället (Alenäs 2004). De nya kraven från Stockholm om lojalitet avspeglades också i grundandet av Lunds universitet. Parollen *Ad utrumque paratus* var en signal om att studenterna skulle vara beredda att försvara inte bara kunskapen utan även Sverige.

Medan okvädesord som ”den onde nabo” och liknande haglade mellan danska och svenska kungar (Larsson 2007; Marklund 2011) verkade det dock som skåningarna själva under 1600-talet kanske blev mer skånska än just danska eller svenska. Eller, som om en del av de gamla danska lagarna,

traditionerna och språket blev kvar och blev skånska. Begreppet ”Hertigdömet Skåne” verkar i alla fall ibland ha använts som plattform för adeln, och i bevarade brev från slutet av 1600-talet refererades Skåne till som ”land” snarare än landskap. Bristen på ”svenskhet” eller ”danskhet” verkar ha varit så pass stor att den danske historikern Knud Fabricius besviket drog slutsatsen att ”[d]et er i national Henseende ikke noget meget tilltalande Billede, man faar af de skaanske Stæder; der var hverken Tale om nogen stærk dansk eller svensk Følelse” (Gustavsson 2007, s. 98; Fabricius 1906, citerad i Olsson 2007, s. 53). Inte förrän under 1900-talet verkar skåningarna ha börjat känna sig allt mer svenska (Jerneck 2007, s. 223).

GRÄNSEN SOM JURIDISK SKILJELINJE

I transitionsperioder ställs också nationella rättssystem mot varandra i områden som blivit föremål för en förändrad gränsdragning. Även i detta avseende har Öresundsregionen genom tiderna fått erfara vilka problem och oklarheter detta föranleder.

I hela Europa var det under medeltiden vanligt att områden bytte furstar och att olika – och ibland för regionen säregna – rättssystem framförhandlades. Så skedde även när Skåne blev svenskt territorium år 1658. *Malmö recess,* från 1662, har ibland kallats för en skånsk grundlag, som reglerade vilka svenska lagar som var tillämpliga i Skåne och även reglerade vilka av lagarna som var applicerbara för de olika ständerna. Adeln lydde helt enkelt under delvis andra lagar än de övriga ständerna (Lunds universitetsbibliotek 2008). Generellt föreskrevs dock trohet och lydnad gentemot den svenske kungen, även om invånarna även fortsättningsvis skulle dömas enligt de danska lagarna till dess att de svenska blivit kända (Starbäck & Bäckström 1885/86).

Den danska tiden var alltså fortfarande en grund för rätt och hävd, även efter att Skåne hade inträtt i den svenska tiden. I bevarade suppliker – böner från enskilda individer till myndigheter om att hörsamma krav – syns flitiga hänvisningar bakåt till den danska tiden som argument. De skåningar som ville gå längre tillbaka i tiden och hänvisa till urgammal hävd verkar däremot ha bytt språkbruk: den danska hänvisningen till att något gällt “sedan arilds tid” övergick till den svenska hänvisningen till “urminnes tider” (Gustavsson 2007, s. 101–104).

De överlappande rättssystemen förefaller ibland ha skapat förvirring och irritation, som när en svensk fogde ville inkassera skulder som skånska bönder haft till den danska kronan men fått efterskänkta under den danska tiden. Det

kunde också vara svårt att uppvisa ägarskap över mark och egendom som köpts under dansk tid, och även till synes mindre skärmytslingar inom hemmets väggar verkar ha uppkommit i krocken mellan dansk och svensk tid. En man vid namn Jacob Jacobsson Skåtte skrev år 1699 till myndigheterna p.g.a. att han behandlats illa av sin fru. Han hade enligt påbud tänt ljus i fönstren på Karl XII:s kröningsdag, men hans fru kallade honom ”swänsk skiälm” och blåste ut ljusen (Gustavsson 2007, s. 100).

GRÄNSEN SOM KONTROLLSTATION

När Nigel Farage, europaparlamentariker och dåvarande partiledare för *UK Independence Party*, i samband med den brittiska folkomröstningen om ett utträde ur EU år 2016, skanderade ”*We want our borders back!*” så handlade det i huvudsak om gränsen som kontrollstation och bastion för att kunna välja vilka människor som passerar ut och in i landet. I samma anda skanderade Sverigedemokraternas partiledare Jimmie Åkesson år 2015 en tydlig uppmaning till statsministern: ”Stefan Löfven, stäng Sveriges gränser för fortsatt asylinvandring, eller avgå!” (Sverigedemokraterna 2015). Båda fick också som de ville. Britterna röstade med majoritet för att lämna EU och Stefan Löfven stängde gränsen till Danmark.

I oroliga tider verkar nationalstaten nästan reflexmässigt försöka stänga gränserna för att kontrollera vem som passerar. Till skillnad från de senaste åren har reflexen däremot många gånger handlat minst lika mycket om att hålla människor kvar i landet som att förhindra andra att komma in. Det är lätt att tänka på exempel som Nordkorea idag, eller Östtyskland under kalla kriget, men faktum är att Öresundsborna har varit föremål för nästan lika dramatiska restriktioner under vissa perioder.

Det kanske mest dramatiska beslutet togs år 1658 när Karl X Gustaf under några år införde dödsstraff för den som ens försökte passera Öresund. Redan under 1600-talets tidiga decennier hade det dock rått ett principiellt utvandringsbeslut från Sverige, där bara den med godkända skäl fick utvandra. Tjänstefolk och bönder hörde till de som inte kunde utvandra, eftersom risken att landet skulle utarmas bedömdes alltför stor. Invandring, däremot, fanns det inga hinder för och uppmuntrades aktivt (Lerbom 2007, s. 125–134).

Köpenhamnsresor blev åter igen förbjudna år 1683, samtidigt som det också blev förbjudet att importera danska psalmböcker och katekeser. Konsekvenserna för den som vågade sig på att trotsa lagen och bege sig över sundet var också kännbara. Det sägs att en kyrkoherde från Kyrkheddinge, som

var så fräck att han hälsade på några släktingar i Köpenhamn, blev avsatt som straff för tilltaget (Alenäs 2004).

GRÄNSEN TILL TROTS

Gränsen som mänsklig och social konstruktion har också medfört ett betydligt bredare problem än de bekymmer den skapar just i gränsregioner. Om vi lyfter frågan skulle vi väl till och med kunna påstå att nationsgränserna ställer till med en hel del elände i världen. Därför är det ändå upplyftande att det ibland finns personer som också på olika sätt väljer att trotsa gränserna.

Det historiskt sett hittills mest horribla uttrycket någonsin för gränskrig och strävan att lägga nya territorier till de existerande, kom med andra världskriget. Med Hitlers ockupation av Danmark kom också sundet att bli gränsen för ett tilltänkt Stortyskland. I Danmark fanns dock, som på så många andra platser, modiga privatpersoner som i det tysta försökte trotsa gränsen. När det stod klart att nazisterna tänkte börja deportera judar från Danmark år 1943 organiserade till exempel ett stort antal danskar en hemlig räddningsoperation som fick kodnamnet *Helsingør Syklub*. Under några få dramatiska veckor lyckades de smuggla ut 95 procent av de judar som befann sig i Danmark med fiskebåtar och via Öresund för att sättas i säkerhet på den svenska sidan (Stadtler 1973).

Ett annorlunda och mera principiellt gränstrots hade dock börjat ute i Europa redan efter första världskriget, när den tidigare nämnde greve Richard Nikolas Eijiro von Coudenhove-Kalergi bildade den Paneuropeiska rörelsen år 1922. Han pekade ut nationalstatens reflex att stärka, stänga och expandera gränser som roten till krig, förödelse och ekonomisk ruin. Genom att vända på resonemanget ville han övertyga intellektuella och politiker om att fred – precis som historien visat – inte kunde skapas genom att stärka gränserna. Fred, säkerhet och välstånd kunde bara skapas genom att försöka upplösa gränserna. Det stora målet med rörelsen, skrev han några år senare, var att göra Europas gränser osynliga (Coudenhove-Kalergi 1931, s. 639).

Coudenhove-Kalergi fick också med sig några prominenta personer på båten. År 1929 åkte den franske utrikesministern Aristide Briand till Nationernas förbund och presenterade där en idé om en federation av europeiska nationer. Men, den stora depressionen som startade samma år fick stater att dra öronen åt sig. Istället kom Hitler till makten. Han kallade greve Coudenhove-Kalergi för *a cosmopolitan bastard* (Ellis 2015) och började istället rusta för krig. Idén om att upplösa gränser för att skapa fred och välstånd framstod som en omöjlig utopi när andra världskriget istället bröt ut.

Idén var däremot inte helt död och i spillrorna av andra världskriget, som hade visat sig ännu mer förödande än det första, började nya personer plocka upp och damma av tankegångarna. Efter att en grå eminens vid namn Jean Monnet åter igen lyckades få fransmännen intresserade tog sedan sex modiga västeuropeiska länder det mest nyskapande beslutet inom internationell politik sedan den westfaliska freden: att dela sin suveränitet genom att öppna sina gränser och skapa gemensamma institutioner för att hantera de gränsöverskridande angelägenheterna. I två steg, år 1951 och 1957, lades grunden för de fyra friheterna: Personer, varor, tjänster och kapital skulle kunna röra sig fritt över gränserna. Siktet var inställt på att i framtiden skapa en europeisk union.

DEN OSYNLIGA GRÄNSEN I DEN EUROPEISKA TIDEN

När Sverige år 1995 gick med i EU började den europeiska tiden i Öresundsregionen. I den europeiska tiden blev den fysiska gränsen osynlig. När Öresundsbron öppnades kunde vi som bodde i regionen åka från den skånska sidan till Köpenhamn utan att se ett enda stängsel eller en enda gränsvakt. Många av oss som växt upp på den skånska sidan, och mindes de sura danska passkontrollerna som stod i baracker vid flygbåtsterminalen i Nyhavn, kunde inte låta bli att le. Det var vackert. Det var en seger för det gränslösa Europa. Det var som ett långfinger mot den westfaliska statens ganska fula tryne. Både den danska och den svenska tiden tillhörde historien.

Förvisso levde vi fortfarande under olika nationella rättssystem, men vi hade nu också ett gemensamt europeiskt rättssystem. Det var ett system som till del försvagade den nationella makten över regionen. Vi hade pass som vi inte behövde visa upp men som både angav vårt nationella och vårt europeiska medborgarskap. Vi fick gradvis möjlighet att använda våra nationella mobilabonnemang när vi var på andra sidan sundet utan ”utlandsavgifter”. De av oss som jobbade på universitetet började fylla i nationella, inte internationella, reseräkningsblanketter när vi hade varit på tjänsteresa i Danmark. Vi betalade inga tullar om vi köpte med oss några flaskor vin när vi åkte hem. På Öresundstågen stötte vi förvisso ibland på svensk myndighetspersonal från tullverket, men deras hundar sniffade enbart efter knark. Om det ens fanns ett minimalt fysiskt uttryck för en gräns så var den helt enkelt mobil. Gränsen rullade fram och tillbaka på tågen över bron var 15:e minut, och den hade en fantastisk utsikt över sundet!

Den europeiska tiden öppnade därför upp för nya maktförhållanden. Regionerna, och staterna, hade nu också fått en överstat som talade vitt och

brett om värdet av öppna gränser men också om värdet av regionernas Europa och om subsidiaritetsprincipen som innebar att beslut borde fattas så nära folket som möjligt. Ett nytt europeiskt idésystem hade växt in i de tidigare nationella systemen. Som Magnus Jerneck påpekat skulle detta nya komplexa flernivåsystem, som också innefattade gemensamma europeiska idéer, kunnat föra med sig nya impulser och skapa hävstänger för en gränsöverskridande regional politisk mobilisering. På lång sikt skulle detta kunna påverka regionernas förhållande till den egna staten. Den nationella lojaliteten skulle kunna komma att sättas på hårda prov (Jerneck 1999, s. 160–162).

Under ett kort ögonblick lät det också som Stockholm var berett att lätta på tyglarna. När Danmarks och Sveriges regeringar år 1999 gav ut en gemensam publikation inför Öresundsbrons öppnande så påpekades särskilt att det var Öresundsborna själva som skulle bli nyckeln till framgång: "En lyckosam utveckling mot integration i Öresundsregionen förutsätter folkligt stöd och engagemang. […] att regionens invånare själva blir aktivt engagerade i att bära utvecklingen framåt" (Statens publikationer 1999: 86). Det lät nästan som om Öresundsregionen nu hade förutsättningar att påbörja en förvandling, från objekt till subjekt.

Till en början blev det också fart i det regionala gränsöverskridande samarbetet och både företag och lokala och regionala politiska aktörer accelererade sina ansträngningar för att bygga en unik och avancerad transnationell region runt Öresund (Jerneck 2007, s. 221). Öresundskommiteen (med svensk-dansk stavning) bildades som en politisk plattform och började formulera vackra visioner om att skapa en av Europas mest integrerade gränsregioner. Skatteregler ändrades så att skatt skulle betalas på den sida av sundet där man arbetade, inte där man bodde, och det fanns till och med riksdagsledamöter som motionerade om införande av en Öresundsregional beskattningsrätt (Stubbergaard 2008, s. 255–265). Öresundsuniversitetet bildades. När Öresundsbron öppnat byggdes också citytunneln klart under Malmö så att tågen som kom norrifrån kunde fortsätta raka spåret över sundet.

NATIONALSTATENS DARRIGA JÄRNGREPP

Men, det är inte lite som står på spel när vi börjar ifrågasätta nationsgränsernas primat som organiserings- och ordningsprincip för det internationella systemet. Det är inget mindre än själva grunden och hörnstenarna i det westfaliska systemet. Staters territoriella avgränsningar och kontroll, som vi levt med de senaste 370 åren, började utmanas i efterkrigstidens Europa. Arbetet med att upplösa

gränserna inom EU har också varit en historiskt sett snabb process som de senaste decennierna börjat ge ringar på vattnet även i det internationella systemet. EU börjar även globalt att utmana den westfaliska grundidén.

Redan på 1970-talet ville till exempel Europeiska kommissionens ordförande träffa USA:s president, och antydde därmed att de – i diplomatisk rang – befann sig på samma nivå. Efter lite tvekan från Washington blev det också ett möte. Sedan 1970-talet har EU-länderna också gradvis förändrat sin gemensamma representation i den statliga suveränitetens högborg, Förenta nationerna. Idag är det, trots visst gnissel från FN, inte primärt EU:s medlemsländer som talar i generalförsamlingen och utskotten utan en representant för den Europeiska unionen. Det är också representanter för EU som förhandlar om nya globala handelsavtal och miljöavtal. EU sänder dessutom både observatörer och uniformerad och beväpnad personal i unionens namn till oroliga områden utanför de gemensamma gränserna. Unionen har börjat tumma på den globala westfaliska ordningen och börjat försöka lägga sig i den globala stormaktspolitiken.

De två stater som idag delar Öresund kan därmed nu liknas vid två provinser i en större politisk enhet, fångade i ett skruvstäd mellan ett ökat tryck ”utifrån” och ”inifrån”. I takt med att den europeiska integrationen fortskrider, krymper nationalstatens auktoritet. När den europeiska integrationen dessutom på många sätt, inte minst finansiellt, uppmuntrar regioner att ta egna politiska initiativ och formulera egna utvecklingsstrategier dras skruvstädet åt (Jerneck 1996, s. 102). Men nationalstaten ger sig inte så lätt. Med ett hårt grepp om den westfaliska idén, som vore den en reaktionär slägga, går nationalstaten då och då till angrepp mot båda sidor av skruvstädet. Det var precis det som hände i slutet av november 2015, när regeringen i Stockholm bestämde sig för att stänga gränsen.

Det gick fort. Det gick så fort att de få remissinstanser som regeringen bemödade sig med att fråga om åsikter om propositionen inte ens hann få ner sina kommentarer på papper utan fick ringa in sina svar till regeringskansliet (*Svenska Dagbladet*, 7 december 2015). Lagrådet, som också bara fick tre dagar på sig att läsa förslaget, avstyrkte det i starka ordalag med motiveringen att det byggde på ett otillfredsställande underlag. Detta, skrev lagrådet,

> är synnerligen allvarligt eftersom saken gäller ett förslag till undantagstillståndsliknande lag- stiftning med avstängning av bl a samtliga Europavägar, behörighetskontroll på kollektivtrafik kombinerat med sanktioner för transportören och en

> inskränkning av den personliga integriteten. En så ingripande lagstiftning bör införas först efter en ordentlig utredning med beaktande av grundläggande rättsstatsprinciper (Lagrådet 2015).

En av lagrådets ledamöter och tidigare ordförande i Högsta domstolen påpekade samma dag att regeringens behandling av frågan stred mot grundlagen och att när ”man har en grundlag är den skriven inte bara för högtidstal och när solen skiner, utan det är regler för kris” (*Svenska Dagbladet*, 7 december 2015).

Lagrådets budskap var tydligt. Land skall med lag byggas, som kung Karl XV:s valspråk löd. Eller som det uttrycktes i vissa gamla svenska landskapslagar: *mæd lagh skal man land byggia*. Men här höll regeringen inte med. När statsministern och statsråden intervjuades lät argumentet som om det snarare var hämtat från någon annan fornnordisk kontext: *Nød brythir lagh*. Nöden har ingen lag. Eller som dåvarande inrikesminister Anders Ygeman uttryckte det: ”Vi behöver följa svensk lagstiftning men det finns möjligheter att göra undantag när det är brådskande” (*Svenska Dagbladet*, 7 december 2015).

Den här gången handlade det inte om att hindra människor från att resa ut ur Sverige. Det fanns inga ID-kontrollanter som bad om pass för de som reste västerut. Den här gången skulle inga obehöriga släppas in. ”Gränskontroll vid inre gräns”, skrev regeringen i sin proposition, “skapar bättre ordning och reda” (2015/16:67, s. 8). Människor som var på flykt, just därför att omvärlden har svårt att rå på diktatorer som gömmer sig bakom andra nationalstatsgränser och dödar sin egen befolkning, skulle inte komma in i den här nationalstaten. Sverige var stängt, som tidningarna skrev.

GRÄNSEN SOM WESTFALISK SLÄGGA

Styrkan i nationalstatslogiken, för att använda ett uttryck som Magnus Jerneck ofta väljer, visade sig tydligt. Det muttrades och mumlades förvisso i protest från Bryssel. Människorättsorganisationer försökte skrika sig hesa. Några lokala politiker skapade Öresundsrevolutionen för att opinionsbilda mot gränskontrollerna och fick snabbt ett stort antal följare på Facebook och Twitter. Näringslivsorganisationer på båda sidor sundet redovisade desperat siffror som visade vilket hårt slag detta var för investeringsviljan och jobbmöjligheter i regionen.

Men detta skruvstäd visade sig ganska kraftlöst och den svenska regeringen demonstrerade med all tydlighet att den westfaliska staten inte var uträknad.

Det var lättare att stänga en nationsgräns än att sätta sig ned med sina kollegor inom EU (eller åtminstone sina danska kollegor) och hitta en gemensam lösning. Det var lättare att stänga en nationsgräns än att lyssna på regionala aktörer som hade velat diskutera alternativa lösningar. Det var till och med lätt att bara avfärda skåningarna när de bad om besök från något statsråd för att få prata om det faktum att regeringen hade infört ett ”undantagsliknande” tillstånd i Öresundsregionen. Det fanns inte tid, svarade regeringen.

Det är lätt att förstå frustrationen bland många i Öresundsregionen. Regeringens ord från 1999 om vikten av ”att regionens invånare själva blir aktivt engagerade i att bära utvecklingen framåt” lät så här i efterhand ganska ironiskt. Efter att Kastrups flygplats fått en nationsgräns mellan sina perronger kom nya slag mot regionen med den westfaliska släggan. Regeringen meddelade till exempel nya storvulna planer för Arlanda. ”Målet är att Arlanda ska bli Nordens ledande flygplats och därför måste vi få fram en nationell samling kring investeringar vid Arlanda”, skrev infrastrukturminister Tomas Eneroth i *Svenska Dagbladet* i december 2017. Den svenska regeringen röstade till synes också i EU:s ministerråd för att Milano, istället för Köpenhamn, skulle bli nytt säte för den Europeiska livsmedelsmyndigheten. Beslutet ifrågasattes starkt av flera skånska riksdagsledamöter, och en av dem kallade det en ”direkt fientlig handling från den svenska regeringen, inte bara mot vårt grannland Danmark utan också mot Sydsverige” (Riksdagen 2017).

DET (INTE LÄNGRE SÅ VÄRST) GRÄNSLÖSA EUROPA

Styrkan i nationalstatslogiken sken även igenom i själva argumentationen. Alla argument som kom fram handlade om nationella eller regional hänsyn. Det var få, om några, röster som ställde sig upp för den större och mer principiella frågan om gränslöshetens fördelar. Människorättsorganisationer talade om den självklart viktigaste frågan av alla: skyldigheten *för stater* att hjälpa människor på flykt. Den svenska regeringen talade om behov av ordning och reda *inom landet*. Pendlarna i Öresundsregionen talade om restider och hur ofta tågen gick. Ingen talade om gränsen som princip, om gränsen som den fysiska manifestationen av nationalstatens primat i det internationella systemet. Få, om några, sa: när vi börjar stänga gränser igen inom Europa så tar världen ett steg tillbaka mot den realpolitiska westfaliska världen. Den vi känner sedan tidigare. Den vi såg till exempel år 1914 och år 1939.

Sverige visade världen att det inte är värt att försöka utmana den westfaliska staten. Sverige föll in i samma gäng som t.ex. Danmark, Tyskland och

Österrike, som också införde gränskontroller. Gängets oomtvistade ledare var dock Ungern, som inte nöjde sig med taggtråd utan ville bygga en mer bastant mur för att hindra icke-ungerska personer att komma in i landet. De röster från EU-ländernas gemensamma institutioner som försökte peka på faran med gränsernas återinförande verkade drunkna i takt med varje sjöosäker båt som sjönk i Medelhavet med desperata människor på flykt.

Nationalstatslogiken var tydlig: En smått uppgiven taleskvinna för EU:s rättsliga och inrikesfrågor, som säger att ”-Vi har precis rivit murar i Europa, vi ska inte bygga upp dem igen,” får väldigt lite utrymme i nationell media jämfört med en Jimmie Åkesson, en Nigel Farage eller en Viktor Orbán som skriker ”-Vi vill ha tillbaka våra gränser!” Lika vackert som det var när gränsen försvann, lika smärtsamt var det nu att uppleva dess återinförande.

Helt frånvarande var också starka gemensamma röster från Öresundsregionen, som kunde höras med klar och tydlig stämma ända till Bryssel. När Stefan Löfven sa att ”Striderna i Mosul talar för fortsatta gränskontroller” hade en stark gemensam röst från Öresundsregionen kunnat kontra med att ”striderna i Mosul visar på behovet av öppna gränser (det är så vi själva skapade fred med varandra inom Europa) och på behovet av att EU gemensamt arbetar hårdare för att stoppa just striderna i Mosul och i andra konfliktområden i världen.” Att åka norrut till Stockholm och berätta om regionens problem ledde bara till en kommentar från statsministern som beklagade att det var jobbigt för pendlarna. Förvisso togs taggtråden under Kastrup bort så småningom, men i skrivande stund är den kvar på Hyllie. Så, varför inte åka till Bryssel, hand i hand med till exempel *Hovedstadsområdet* på andra sidan sundet, och diskutera hur skruvstädet kan dras åt lite till? I den europeiska tiden kan ju den gamla 1600-talslojaliteten mot Stockholm kompletteras med lojalitet mot Bryssel där de allierade gränsmotståndarna finns.

REGIONAL GRÄNSKREATIVITET?

På Stortorget i Malmö står ett av de många synliga bevisen för den blodiga svenska historiska triumfen i Skåne: statyn av Karl X Gustav på sin häst. Som Herman Lindqvist har påpekat hade statyn, som symbol för centralmakten, aldrig fått stå kvar i vissa andra delar av Europa. ”Ingen segrande ockupationskung”, skriver han, ”skulle sitta någon längre tid kvar på sin sadel på torgen i till exempel Baskien eller på Korsika” (Lindqvist 2007). Lindqvists påpekande leder in i en annan fråga: Har vi skåningar blivit så försvenskade att vi med hull och hår köpt nationalstatslogiken? Har vi nu en gång för alla bevisat att

1600-talets brutala försök att nationalisera en region också var ett av historiens mest lyckade?

Det verkar så när vi ser hur luften förefaller ha gått ur de regionala initiativen över sundet. Öresundskommiteen och Öresundsuniversitetet är nedlagda. Som efterföljare till Öresundskommiteen har *The Greater Copenhagen & Skåne Committee* (med engelskt, istället för ett dansk-svenskt namn) bildats som ett näringslivspolitiskt partnerskap mellan kommuner och regioner för att främja tillväxt och skapa arbetsplatser. På den nya webbplatsen lyser ambitioner om att påverka regionen med hjälp av Bryssel med sin frånvaro.

Det betyder å andra sidan också att fältet är öppet för nya visionärer som förmår använda EU-nivån för att hitta nya lösningar för regionen. Om historien lär oss något så är det att den inte är död. Med EU som hävstång är det – åtminstone på pappret – fritt fram för visionärer som vill föreslå nya kreativa innovationer och bygga nya politiska strukturer över sundet. Kanske finns nyckeln till Öresund numera i Bryssel? Kanske vore ett första steg att etablera ett ordentligt Öresundskontor där (jfr Jerneck 2009). Med ett sådant som bas skulle det kanske vara lättare att damma av förslag som till exempel ett Öresundsparlament (Fritzon & Sonesson 2015) och beskattningsrätt för Öresundsregionen. Och kanske skulle någon till och med så småningom vara tillräckligt nytänkande för att, med historien om Malmö *recess* som prejudikat, väcka frågan om det inte vore möjligt med en Öresund *recess* nu i den europeiska tiden?

Den som vill vara riktigt visionär kan ju också resonera om vad sådana reformer skulle kunna innebära i ett större perspektiv. Tänk om Öresundsregionen skulle ta på sig rollen att gå i bräschen för fler gränsregioner som skulle vilja göra samma sak. Tänk om andra regioner skulle vara hjälpta av den potentiella styrka och sprängkraft som nytänkande i Öresundsregionen skulle kunna ha. Då skulle Öresundsregionen, med exemplets makt, åter igen med ett leende på läpparna kunna vifta med långfingret åt den westfaliska staten.

REFERENSER

Alenäs, Stig, 2004. Prästerna ville inte försvenskas, *Populär Historia*, nr 4.

Bacchi, Carol, 2009. *Analysing Policy. What's the Problem Represented to Be?* Pearson Education Australia.

Bergström, Andreas, 2016. *Lagrådets svar på regeringens förslag om ID-kontroller*, på migrationsinfo.se, 20 april 2016.

Brynielsson, Håkan & Magnus Jerneck, 2003. "Reflektioner och slutsatser", i Håkan Brynielsson (red.), *På jakt efter en ny regional samhällsordning!* Stockholm: Svenska kommunförbundet.

Coudenhove-Kalergi, Richard, 1931. "The Pan-European Outlook", *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1931–1939), årg. 10, nr 5, s. 638–651.

Ellis, Clare, 2015. *Ideological and Geopolitical Origins of the EU, Part I: Richard von Coudenhove-Kalergi's Pan-Europa*, Council of European Canadians, 28 February 2015 (URL: https://www.eurocanadian.ca/2015/02/ideological-and-geopolitical-origins-of-eu-richard-von-coudenhove-kalergis-pan-europa.html).

Ekblad, Maud, 2015. "Öresundstullen", *Historihuset*, 23 februari 2015 (http://www.historiehuset.se/blog/oresundstullen).

Fritzon, Henrik & Carl Johan Sonesson, 2015. "S+M: Nytt dansk-svenskt parlament lyfter Öresund", debattartikel i *Dagens Samhälle*, 20 april 2015.

Gustavsson, Harald, 2007. "Att draga till Malmö och skaffa sig rätt", s. 78–115 i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.), *Öresundsgränser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.

Harrison, Dick, 2014. *Jourhavande historiker rycker ut igen: Hur är det med Macbeth, Blot-Sven och Gandalf?* Stockholm: Norstedts.

Hvidegaard, Torben, 2005. "Øresundstolden", *Dansk-Skånsk Tidsskrift*, nr 2, maj 2005.

Jacoby, William G., 2000. "Issue Framing and Public Opinion on Government Spending", *American Journal of Political Science*, vol. 44, no 4, s. 750–767.

Jerneck, Magnus, 1996. "Subnational Mobilization, Territoriality and Political Power in the European Union. A Challenge from Below?", i Philippe Nemo (red.), *The European Union and the Nation-State*. Paris: Chambre de commerce et d'industrie de Paris.

Jerneck, Magnus, 1999. "Politisk makt och integration i Öresund", s. 155–168 i Lunds universitet, *Integration och utveckling i Öresundsregionen. Möjligheter och utmaningar*. En utredning gjord av Lunds universitet på uppdrag av Utrikesdepartementet.

Jerneck, Magnus, 2000. "East Meets West. Cross-Border Co-operation in the Öresund – A Successful Case of Transnational Region-Building?", s. 197–203 i Janerik Gidlund & Magnus Jerneck (red.), *Local and Regional Governance in Europe: Evidence from Noridic Regions*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Jerneck, Magnus, 2007. "Öresund – Det gränsregionala ledarskapets problem", i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.), *Öresundsgränser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.

Larsson, Göran, 2007. "Krigen mellan Sverige och Danmark", *Populär Historia*, 26 januari 2007.

Lerbom, Jens, 2007. "Flyttare, flyktingar, återvändare", s. 116–141 i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.), *Öresundsgränser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.

Lagrådet, 2015. *Utdrag ur protokoll vid sammanträde 2015-12-07*. URL: https://www.lagrådet.se/yttranden.

Lindqvist, Herman, 2006. ”Terror och etnisk rensning gjorde skåningar svenska”, *Aftonbladet*, 15 januari 2006.

Lindqvist, Herman, 2007. ”Brutal etnisk rensning när Skåne blev svenskt”, *Aftonbladet*, 14 januari 2007.

Lunds universitetsbibliotek, 2008. *När Skåne blev svenskt*. Universitetsbibliotekets utställningskatalog 51.

Marklund, Andreas, 2011. ”Uppdrag: gör Danmark svenskt!”, *Allt om historia*, nr 8.

Olsson, Andreas, 2007. ”Inte bara undersåte, utan också borgare. De skånska stadsinvånarnas identitetsbruk 1658–1685”, s. 53–77 i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.), *Öresundsgränser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.

Riksdagen, 2017. Fråga 2017/18:302 *Arbetet för en lokalisering av Europeiska läkemedelsmyndigheten till Skandinavien*.

Stadtler, Bea, 1973. *The Holocaust: A History of Courage and Resistance*. Springfield: Behrman House.

Starbäck, Carl Georg & Per Olof Bäckström, 1885/86. *Berättelser ur svenska historien*. Sjette bandet / Carl X Gustaf. Carl XI / s. 568.

Statens publikationer, 1999. *Öresund – en region blir till. Regeringssamarbete för ökad integration*. Rapport utarbetad av den danska och svenska regeringen. Köpenhamn: Statens publikationer.

Ström, Lars-Inge, 2000. ”Swedish Municipalities and the European Union”, s. 97–123 i Janerik Gidlund & Magnus Jerneck (red.), *Local and Regional Governance in Europe: Evidence from Nordic Regions*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Stubbergaard, Ylva, 2008. ”Föreställningar om en gränslös Öresundsregion”, i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.), *Öresundsgränser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.

Svenska Dagbladet, 2015. *Lagrådet: Grundlagen inte bara skriven för högtidstal*, 7 december 2015.

Sverigedemokraterna, 2015. ”Jimmie Åkesson kommenterar regeringens beslut om gränskontroller”, sd.se. URL: https://sd.se/jimmie-akesson-kommenterar-regeringens-beslut-om-granskontroller/ [hämtad 10 mars 2018].

Sydsvenskan, 2016. *Löfven: Striderna i Mosul talar för fortsatta gränskontroller*, www.sydsvenskan.se, 17 oktober 2016.

Wiséhn, Ian, 2001. “Flottornas kamp i Öresund”, *Populär historia*, 13 mars 2001 (http://popularhistoria.se/).